

Личностни качества и роли на учителя за формиране на ключови компетентности у учениците

Ива Йорданова Дойнова, докторант

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Философски факултет, катедра "Логика, етика и естетика",

email: iwa_jordanova@abv.bg

Personal qualities and roles of the teacher for forming key competences in students

Iva Yordanova Doynova, PhD student

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Faculty of Philosophy, Department of "Logic, Ethics and Aesthetics",

email: iwa_jordanova@abv.bg

Резюме: *В настоящата статия се анализират някои от личностните качества на учителя, както и ролите, които той изпълнява, по отношение на формиране на ключови компетентности у учениците в средното училище, в контекста на новата образователна политика и особеностите на настоящите поколения. В епохата на глобализма учителят трябва да придобива нови умения и компетентности, чрез които да осъществи изпълнението на нови роли, като това е един непрекъснат и динамичен процес.*

Ключови думи: *образователен подход, компетентности, умения, нови поколения, роли, личностни качества*

Abstract: *This article analyzes some of the personal qualities of the teacher, as well as the roles he plays, in terms of forming key competencies in secondary school students, in the context of the new educational policy and the characteristics of the current generations. In the era of globalism, the teacher must acquire new skills and competences through which to fulfill new roles, and this is a continuous and dynamic process.*

Keywords: *educational approach, competences, skills, new generations, roles, personal qualities*

Вместо увод

Работя като учител почти 20 години. През това време имах възможност да наблюдавам различните поколения ученици и промените, които настъпват в тях по отношение на емоции, социални умения, адаптивност, когнитивни процеси. В началото разлики се наблюдаваха през няколко години, но за последните години се забелязва осезаема динамика във всяко следващо поколение.

Това неминуемо изисква промяна, адаптивност, владеене и прилагане на умения от страна на учителя, които да отговорят на новите предизвикателства. От друга страна, новата образователна политика от 2016 г. утвърждава „образователен подход, свързан с компетентностите, като постепенното изграждане на умения и „преносими“ компетентности, които се формират в процеса на обучение по философия, но са напълно преносими и приложими и в други съдържателни области“ (Учебна програма по философия за VIII клас (общообразователна подготовка), в сила от учебната 2017/2018 г., утвърдена със Заповед № РД09-301 от 17.03.2016 г. на министъра на образованието и науката, <https://web.mon.bg/bg/28>). Това са „умения и нагласи, които се създават и развиват постепенно и се надграждат в хода на преподаването на философия, като не са пряко обвързани с конкретното учебно съдържание, тъй като са приложими към всяко учебно съдържание, включително и не специфично философско“ (Beshkova 2018: 99). Разбира се, тук не става въпрос учителя категорично да излезе от своята основна (до скоро) роля на наставник. Компетентностният подход го поставя в една нова ситуация. От една страна, учителят продължава да изпълнява класическата си роля на обучаващ, а от друга страна, е и обучаван. В своя анализ Бешкова посочва, че „ДОС и съответстващите им програми се придържат към едно балансирано разбиране за ролята на философията в училище, като се опират на авторитета на културната традиция, която способства както за осъзнаване важността на философските въпроси, така и за разбиране на плуралистичните им отговори, като същевременно акцентира върху самостоятелността на индивида, който трябва да изгради рационален и критичен подход при осмисляне на явленията в съвременния свят“ (Beshkova 2018: 98).

Всичко това проблематизира и досегашната роля на учителя и го провокира да открива нови професионални функции или най-малкото да преосмисля функции, които до този момент по-малко е изпълнявал. Необходимо е учителят да излезе от традиционната си

роля на експерт, предаващ знанието като изначална даденост, което изцяло регламентира отношенията му с учениците. Той трябва да придобива нови умения и компетентности, чрез които да осъществи изпълнението на нови роли. Това е един непрекъснат и динамичен процес.

Целта на настоящата публикация е да се анализират някои от личностните качества на учителите. В нея се разкриват едни от най-честите роли, които учителят трябва да умее и да изпълнява по време на час. Трябва да се отбележи, че тези роли са динамични, търпят промяна и си взаимодействат. Доброто им познаване и използване е една от предпоставките за постигане на целите.

Новите поколения

Още през 2001 г. Марк Пренски нарича децата на технологичния век – родени дигитални (digital natives), за разлика от предишните поколения, които той нарича дигитални имигранти (digital immigrants) (Prensky 2001) .

Ще се спра накратко на някои от най-характерните особености на настоящите поколения. Тук трябва да се отбележи и факта, че новите поколения (т.н. Зет и Алфа) носят своите особености по отношение както на личностните качества, така и на начина на учене, което следва да се има предвид. Непрекъснатото сравняване с минали поколения, оказва по-скоро негативно влияние както върху процеса на работа, по отношение на очакваните цели и резултати, свързани с формирането на съответните компетентности у учениците, така и върху психическото и емоционалното състояние на учителя.

Един от най-видимите отличителни белези е, че докато предишните поколения са имали модалности за учене, които са били по-скоро еднообразни, то днес учениците разполагат с възможности за развитие на множествена грамотност. Те учат през много модални системи. Не само чрез писането и координацията между очите и ръката, през слушането и през четенето, а учат предимно чрез дигиталните средства, които са част от медийната среда. Това неминуемо променя и когнитивния статус на ученика. Ето някои от основните характеристики, свързани с формирането на личността на представителите от поколението Зет:

- изявени индивидуалисти;
- поколение на цифровите технологии, които могат да живеят и без жив контакт;
- интроспективни, насочени преди всичко към вътрешния си свят;

- гъвкави, но силно чувствителни;
- всяка информация, която се получава в реалния свят се сравнява с виртуалния и др.

Всичко това води и до промяна на начина на учене, а именно:

- търсят и се нуждаят от незабавна обратна връзка за постиженията си;
- търсят приложимост на усвоявания материал;
- гъвкави са и не обичат да влизат в рамка;
- обичат стимулите и наградите;
- желаят да им се делегира отговорност;
- търсят отговори, решават проблеми, като този процес много наподобява на игра и др.

Ето защо са необходими нови пътища за побръщане на комуникацията в учебния процес, с цел формиране на съответните компетентности, като:

- даване на навременна обратна връзка;
- разбиване на процеса на по-малки детайли;
- предлагане на стимули, с цел повишаване на мотивацията;
- част от процеса да е дигитален.

При Алфа поколението могат да се посочат следните основни специфики:

- учениците от Алфа поколението могат да учат за това как „дигитално“ нещата се свързват и се различават;
- в резултат на виртуалната комуникация, бързо формират поликултурна идентичност;
- за тях технологията не е само средство за развлечения, а начин на живот, свързване и учене;
- трудно достигат баланс между когнитивната, социалната и емоционалната интелигентност;
- учениците искат да създават ценни продукти, чрез които да интегрират своето обучение и да показват това, което знаят по нетрадиционен начин;
- имат нужда да демонстрират това, което знаят и могат по иновативни и креативни начини в различни области;

Всичко това предполага един нов тип преподаване насочен към:

- формиране умение да се използва богат емоционален речник, включително и по отношение на емоциите на другите, за да се компенсира дехуманизацията и технологизацията във формирането на младите хора;
- познаване на собствените силни и слаби страни;
- формиране на положителна нагласа към промени;
- асертивност;
- позитивизъм;
- реалистична самооценка.

Познаването на посочените особености, характерни за поколенията, ролята и качествата на учителя, както и използваните методи са много важни за постигане на целите. Именно личността на учителя се явява един от основните фактори, които определят успешността на процеса.

За ролите и качествата на учителя

Развитието и особеностите на учителската професия обуславят наличието на значителен брой роли.

Според Дейвид Кипър ролята от една страна е „начин на общуване при междуличностните взаимодействия“ (Kippeg 2001: 22), но в същото време дава и „възможност за индивидуално изразяване“ (Kippeg 2001: 37).

И. Вачков извежда пет роли, в които един учител може да се припознае:

- активен ръководител – режисьор, треньор, водещ;
- аналитик – анализира, преосмисля и обобщава етапите на съвместната работа;
- коментатор – оценител, даващ „обратна връзка“;
- посредник – експерт, медиатор;
- член на групата (Vachkov 1999: 62).

Учителят изпълнява множество функции и роли в часа – той е мотиватор, вдъхновител, лидер, фасилитатор.

Учителят като мотиватор. Една от основните роли на учителя, тъй като „мотивацията за учене заема централно място в структурата на личността и се отнася до вътрешните състояния, които осигуряват енергия за извършването на действия за постигане на предварително поставените цели“ (Yankulova 2016: 260). С цел подобряване

на мотивационната регулация на учебното изпълнение е важно да се даде навременна обратна връзка, относно постигнатите резултати.

Според Йоана Янкулова (2016) **положителната обратна връзка** действа като инструкция под формата на устна похвала, подкрепа. В резултат на това „ученикът може да се ориентира в собственото си знание, поведение, действия, като същевременно получи и стимулиращ импулс за безболезнена трансформация“ (Yankulova 2016: 91). Положителната обратна връзка допринася за нарастване самоувереността на ученика, тъй като фокусът е върху уменията и способностите му.

Учителят като лидер. Съвременните схващания за лидерството го определят най-вече като междуличностен процес, при който индивидът води другите чрез организиране, координиране, мотивиране за съвместно постигане на поставените цели. Много учители смятат, че авторитетът на учителя се поддържа от външни, обществени фактори. Без да се отрича влиянието на общественото, е важно да се подчертае, че авторитетът на учителя произтича от неговите взаимоотношения с учениците (Ророва 2013). А К. Петрова посочва че: „авторитетът е по-скоро субективно отношение към една личност, към нейните качества, т.е. той е една атрибутивна характеристика, благодарение на която учителят може успешно да реализира дейността си“ (Petrova 2013: 58).

Една от ролите, които изпълнява учителят е и тази на **„фасилитатор“**, тъй като в процеса на работа той подпомага и насочва протичането на процесите и активностите в час, поощрява конструктивните изказвания, правилните модели на поведение. Според Иванов (2005) ролята „фасилитатор“ въздейства индиректно, без да фокусира вниманието върху себе си учителят улеснява изявите на ученика, ако те са насочени към постигането на поставените цели.

Разбира се, могат да се посочат и много други роли, като те са взаимосвързани и корелират в процеса на работа.

Всички тези роли изискват от учителя да има нагласа да формира и поддържа множество социални умения като емпатия, умение за активно слушане, познаване на бариерите в общуването, конструктивно решаване на конфликти, контрол над собствените емоции и много други.

Класът като група

За да се постигнат целите, свързани с формиране на компетентностите, е необходимо учителят да познава и прилага технологията на груповата работа. Групата се формира, развива и поддържа чрез целенасочена работа от страна на учителя, както и чрез добро познаване на учениците като индивиди. Познаването на етапите на груповата работа, както и на динамиките, които настъпват в тях, дава възможност на учителя да предложи подходящи дейности на работа и съответно да се осъществи по-ефективно реализиране на целите, свързани с формирането на компетентности у учениците, а от друга страна да се постигне удовлетвореност от работата, да се избегнат честите фрустрации.

Какво може да се направи?

Оттук възникват редица въпроси, свързани с това как да се подтикне и поддържа това, не е ли твърде изтощителна и енергийно трудоемка подобна дейност.

Очевидно е, че освен академичното образование е необходимо и непрекъснато продължаващо обучение. Една от възможностите е участие в групи за собствен опит (лично усъвършенстване) за формиране и поддържане на различни умения, но и с възможност за супервизия, споделяне и помощ при разрешаване на проблеми, които възникват в хода на работата, профилактика на стрес и бърнаут-синдром.

Освен това за изграждането на съответните компетентности, които да се формират в процеса на обучение, учителят е необходимо да усвои добре интерактивните методи, дейности и тяхното прилагане. Най-добре е да ги изпита като участник в група, където да натрупа опит, който да му позволи да познава участниците в процеса, да подбира дейности и упражнения, които са подходящи за конкретната ситуация, а не по принцип, да преминава от структурирано водене към по-свободни неструктурирани преживявания и споделяния.

Участието в група дава възможност на учителя освен да формира някои социални умения, така също и да въздейства на личностното си израстване, адекватната самооценка, психическия комфорт. Предимствата на груповия опит са редица, като тук ще споделя само някои от тях:

- опитът в група помага за разрешаването на редица междуличностни проблеми, противодейства на отчуждението;

- работата се основава на принципа „тук и сега“, давайки възможност на участниците да проникнат в същността на проблема, да усетят чувствата и емоциите, които ги владеят;
- дава се възможност да се формират и поддържат конкретни модели на роли и поведение, в резултат на което учителят да прецени междуличностни отношения, както и вътрешни конфликти, които пораждат стрес, напрежение, фрустрации;
- възможност да се получи обратна връзка и подкрепа от останалите членове със сходни проблеми, да види своето отражение в очите на другите;
- опитът в група помага на учителя да се фокусира върху себе си, да постигне емоционален баланс във времето, в което преминава през различни препятствия в ежедневието си.

Тези умения могат нерекъснато да се надграждат. Формираните социално-емоционални компетенции помагат за поддържане на по-пълноценни отношения в клас, както и възможност учителят да се справя с различните изненади, съпътстващи работата му, по отношение на времето, реакциите на участниците в процеса, съпротивите, ресурсите.

Заключение

Всеки учител застава пред класа със своята индивидуалност, опит, проблеми. Личностните черти, които са в помощ на работата му, могат да се обобщят като:

- емпатичност, способност да се създава положителна атмосфера;
- автентичност в мислене, чувства и поведение;
- ентузиазъм и оптимизъм, вяра в способността на учениците да се развиват и променят;
- откритост към възгледи, които се различават от неговите;
- уравновесеност, търпимост към стрес, фрустрации и неопределеност, високо равнище на саморегулация;
- богато въображение, интуиция, готовност за творчество и др. (Petrova 2013: 62).

Горните редове са опит за един по-различен ракурс върху работата на учителя. Те не целят да му вменят още задължения и отговорности, а са един своеобразен „поглед отвътре“, както и възможност за личностно израстване, психически комфорт, удовлетвореност.

Ще завърша с една интересна гледна точка на израелския учител и психолог Хаим Гинът (Haim G. Ginott): *„Стигнах до плашещо заключение, че аз съм решаващият елемент в класната стая. Моят индивидуален подход определя климата в нея. Какво ще е времето се определя от ежедневието ми настроение. Като учител притежавам невероятната*

сила да направя живота на учениците си нещастен или изпълнен с радост. Мога да бъда инструмент за мъчения или инструмент за вдъхновение. Мога да унижа или да излекувам. Във всички ситуации моя е отговорността да реша дали ще ескалира дадена ситуация или ще се успокои, дали ученикът ще бъде облагороден от мен или ще бъде лишен от човешки качества“ (Ginat, <https://www.crossroadbg.com/haim-ginat.html>).

Библиография/ Literature:

Бешкова, А. 2018. Принципи и методи в ДОС и учебните програми по „Философия“ (8-10 клас) за първи прогимназиален етап.// *Проблеми и перспективи на философското образование в България*, УИ „Св. Кл. Охридски“, С. (Beshkova, A. 2018. Principles and methods in DOS and the "Philosophy" curricula (grades 8-10) for the first junior high school stage.// *Problems and perspectives of philosophical education in Bulgaria*, UI "St. Cl. Ohridski", S) [In Bulgarian].

Вачков, И. 1999. *Основны технологии групового тренинга. Психотехники.*, М., изд. Ось-89. (Vachkov, I. 1999. *Basic technologies of group training. Psychotechnics.*, M.: ed. Axis-89) [In Russian].

Ginat, H. Haim G. Ginott (1922–1973). [viewed August 25, 2023]. Available from: <https://www.crossroadbg.com/haim-ginat.html>

Иванов, Ст. 2005. За професионално–личностните качества на водещите на социалнопсихологическия тренинг на студенти.// *Сборник от доклади от конференция.* (Ivanov, St. 2005. Professionally - the personal qualities of the leaders of the socio-psychological training of students.// *Proceedings of a conferenc*) [In Bulgarian].

Кипър, Д. 2001. *Теория и практика на психодрамата*, изд. Дамян Яков, София. (Kipper, D. 2001. *Psychotherapy Through Clinical Role Playing.* Sofia: Damian Yakov) [In Bulgarian].

Петрова, К. 2013. *Социално – психологически тренинг: теория, методика, практика*, ВТ. (Petrova, K. 2013. *Social-psychological training: theory, methodology, practice.* VT) [In Bulgarian].

Попова, Ю. 2013. Роля на учителя за формиране на позитивен климат в класа.// *Наръчник за учители*, Национален институт за обучение и квалификация в системата на образованието, София. (Popova, J. 2013. The teacher's role in creating a positive climate in the classroom.// *Handbook for teachers, National Institute for Training and Qualification in the Education System, Sofia.*) [In Bulgarian].

Prensky, M. 2001. Digital natives, digital immigrants. [viewed August 22, 2023]. Available from: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

Учебна програма по философия за VIII клас (общообразователна подготовка), в сила от учебната 2017/2018 г., утвърдена със Заповед № РД09-301 от 17.03.2016г. на министъра на образованието и науката. [viewed August 8, 2023]. Уебадрес: <https://web.mon.bg/bg/28>

Янкулова, Й. 2016. *Педагогическа психология*, изд. Парадигма, София. (Yanculova, Y. 2016. *Pedagogical psychology.* Sofia: Paradigma) [In Bulgarian].